

Д-р Славко ДИМЕВСКИ

КРАТОК ОСВРТ ВРЗ БУГАРСКО-ЕГЗАРХИСКАТА ПРОПАГАНДА ВО МАКЕДОНИЈА ПО БЕРЛИНСКИОТ КОНГРЕС (1878—1885 Г.)

Од своето основање во 1870, па до Руско-турската војна (1877—1878 г.) Бугарската егзархија постигнала значајни резултати во Македонија во подведувањето на македонскиот народ под своја црковна јурисдикција. Таа располагала со двајца владици, во Охрид и во Скопје, и со голем број свештени лица — претседатели на црковно-училишните општини, кои воедно заменуваале и владици. Исто така таа располагала со широка мрежа на бугарски училишта и учителски персонал, преку кои ја ширела бугарштината меѓу македонското младо поколение.

Руско-турската војна, а потоа прелеминарниот Сан-Стефански договор со одушевување биле пречекани од бугарската буржоазија и Егзархијата, бидејќи се предвидувало создавање на голема Бугарија, во чии граници влегувала речиси цела Македонија, како и дел од српски и албански територии. Сметајќи дека преку создавањето на голема Бугарија улогата на Егзархијата како експонент на големобугарската политика престанува, бугарската буржоазија веќе кроела план да го премести седиштето на Егзархијата од Цариград во Софија. Меѓутоа, против прелиминарниот Санстефански мировен договор станале западноевропските големи сили. Исплашени од крајниот излез на новозададената ситуација, бугарската буржоазија и Егзархијата решиле да не брзаат со преместувањето на Егзархијата во Софија. На 5 април 1878 година било одржано егзархиско Синодално заседание и било решено егзархот Јосиф да остане и понатаму во Цариград, а владиците да заминат по своите епархии. За тоа била побарана дозвола од руската Главна команда со напомена дека тоа е привремено решение, додека „политичкото прашање излезе од неизвесност и се установи дека натамошниот престој на егзархот Јосиф во Цариград не е неопходен.¹⁾

¹⁾ О. М. Б. (Н. А. Начев, Ст. Аргиров и Ат. Илиев): Поглед врху дејателноста на Бугарската егзархија, 1877—1902. По повод на 25 годишнината Юбилеј на Негово Блаженство Бугарскиот Егзарх Јосиф I. Лайпциг 1902, с. 9—11.

Берлинскиот договор, меѓутоа, ја оставил Македонија и понатаму под власта на Отоманската империја, со што плановите на бугарската буржоазија за создавање на голема Бугарија пропаднале. Во новосоздадената ситуација Кнежевство Бугарија и автономната Источна Румелија (Јужна Бугарија) останувале одвоени, додека Македонија и понатаму останувала турска провинција. Поради тоа за бугарските владеачки кругови во Кнежевството и автономната Источна Румелија не им останувало друго, освен да продолжат со својата национална пропаганда во Македонија врз база на понапред стекнатите привилегии од страна на Егзархијата, врз основа на Ферманот од 1870 година. Можности за поефикасно дејствување на бугарската национална пропаганда во Македонија давале и неколку члена од Берлинскиот договор, оние кои се однесувале на религиозната слобода на лицата и верските заедници во Отоманската империја.²⁾

За поефикасно дејствување во Македонија, Егзархијата особена надеж полагала на членот 62 од Берлинскиот договор, кој предвидувал религиозна слобода, слобода на култ, на ерархиска управа на одделните религиозни заедници и нивните врски со своите духовни поглавари. Врз основа на тој член од Берлинскиот договор Егзархијата сметала и понатаму да го задржи седиштето во Цариград, и таму да управува, не само со епархиите во Македонија, туку и со оние во Кнежевство Бугарија, Источна Румелија и Тракија. Меѓутоа, Високата порта не мислела така. Таа сметала дека членот 62 од Берлинскиот договор не се однесува и за егзархиската управа во Македонија и изјавила дека новите државно-политички граници го анулираат Ферманот даден на Егзархијата во 1870 година. Дури побарала од егзархот Јосиф да го напушти Цариград и да замине во Кнежевство Бугарија. Околу толкувањето на членот 62 од Берлинскиот договор се појавиле и две спротивни гледишта меѓу потписничките на договорот. Додека западноевропските големи сили го делеле мислењето на Високата порта, Русија го застапувала бугарското становиште. Егзархот, од страна на Високата порта, бил принуден да го напушти Цариград и да замине во Пловдив, но и понатаму седиштето на Егзархијата го задржал во Цариград, назначувајќи го привремено за свој заменик архимандритот Методи Кусевич, родум од Прилеп.

Упорното настојување да се задржи седиштето на Егзархијата во Цариград всушност било свртено кон создавање на законска можност Егзархијата да ја задржи својата јурisdикција во Македонија, потпирајќи се и понатаму на ферманот од 1870 година, како и на самиот Берлински договор. Егзархот Јосиф, од своја страна, настојувал да ја омекне и Високата пор-

²⁾ Кирил патриарх бугарски: Бугарската екзархија в Одринско и Македонија след Освободителната война 1877—1878. Том I (1878—1885), кн. I, Софија 1969, с. 19—23.

та, искажувајќи ѝ полна лојалност. Истовремено го убедувал големиот везир Хајредин-паша дека како поглавар на црквата, со седиште во Цариград, ќе остане наполно независен од софиската влада, зашто „базата на бугарската народност останува во Турција“. Егзархот побарал да се создаде и егзархиска управа во Македонија преку повторно испраќање на егзархиски владици во трите македонски епархии (Охридската, Скопската и Велешката), кои за време на Руско-турската војна биле изгонети поради искажаните симпатии кон Русија. Ова свое барање тој го засновувал и врз членот 23 од Берлинскиот договор, во кој се предвидуваало за Македонија да се воведат Органски устав, сличен на Критскиот устав.

Под притисок на руската дипломатија, Високата порта не презела радикални чекори за отстранување на Егзархијата од Цариград, па дури и јавно не одбивала издавање на владички берати за Македонија. Меѓутоа, неиздавањето на бератите го правдала со отпорот на Цариградската патријаршија, ветувајќи дека во догледно време, кога ќе се создадат поволни политички услови, ќе допушти испраќање на егзархиски владици во Македонија.

Егзархот сфатил дека Турција не е расположена посериозно да пристапи кон решавањето на егзархиското прашање и затоа своето внимание го свртел кон постојниот бугарски национален апарат, концентриран во училиштата во Македонија, изјавувајќи дека преку училиштата ќе се постигне саканата цел повеќе од половина.³⁾ Во таа смисла тој го убедувал и бугарскиот министер за верите во Софија. Интересно е експозето на егзархот во кое, меѓу другото, предлага и план за создавање на широка мрежа на бугарските училишта во Македонија. Според него, во голем број македонски градови, меѓу кои, во Воден, Ресен, Лерин, Неврокоп, Штип и други, воопшто немало училишта, или до колку ги имало, биле сиромашни и не биле во состојба самите да се издржуваат и да работаат нормално. Моментот бил погоден, во сите македонски градови да се отворат училишта и исти да бидат издржувани од Егзархијата. За тоа биле нужни големи финансиски средства, кои требало да ги обезбеди бугарската влада. Бидејќи финансискиот проблем не можело да биде решен веднаш, во меѓувреме учениците од Македонија требало да се испраќаат на школување во Кнежевството или Источна Румелија и таму да се подготвуваат за „бугарски учители и носители на бугарштината“.⁴⁾

Бугарската влада го одобрила планот на егзархот Јосиф, со препорака за школување во Бугарија и Источна Румелија да

³⁾ ЦДИА Софија, Протокол на егзархиските писма 1878—1880, № 75.

⁴⁾ ЦДИА Софија, Протокол на егзархиските писма, 1878—1880, № 102 од 11 март 1880 г.

се испраќат, главно „сиромашни Македончиња, кои ќе бидат благодарни на својот покровител“.⁵⁾

Во текот на летото 1880 година Егзархијата испратила на школување во Источна Румелија девет ученици од различни краишта на Македонија. Дирекцијата за народна просвета ги примила за стипендијанти и веднаш потоа ги испратила во Кнежевство Бугарија, односно во Сливенската реална гимназија.⁶⁾ На 14 мај 1880 година Егзархијата препорачала да бидат примени за довршување на образованието во Пловдивската гимназија тринаесет ученици, од Мелничко, Костурско и Скопје.⁷⁾ Во Пловдивската гимназија биле испраќани повеќе ученици, така што во учебната 1881/1882 година имало преку триесет ученици од Македонија.⁸⁾ Освен тоа, во Софиската класична гимназија биле испратени 25, а во Самоковското духовно училиште 12 ученици.⁹⁾ И во бугарското училиште во Фенер (Цариград) бил испратен поголем број на ученици од Македонија.¹⁰⁾

Егзархот настојувал да се отворат и поддржуваат бугарски училишта и во поголемите македонски градови: Солун, Скопје, Лерин, Тетово, Струмица, Серес и др.¹¹⁾ Тој не помало значење му давал на просветното дело во Битола и Прилеп, и за таа цел обезбедил нужни финансиски средства за отворање на средни училишта.¹²⁾

Бугарската пропаганда преку Егзархијата гледала да обезбеди колку се може повеќе бугарски учители во Македонија, бидејќи тоа било гаранција за „постигање на бугарската свест“ кај македонската младина. Испраќањето на учители од Бугарија се правдало со фактот, што голем број учители Македонци по Руско-турската војна ја напуштиле Македонија, подгонети од турско-грчкиот терор.¹³⁾

За да обезбеди финансиски средства за издршка на бугарски училишта во Македонија додека Кнежевството Бугарија не ги преземе на свој редовен буџет, Егзархијата објавила апел до бугарското население преку бугарскиот печат за собирање на помош. За таа цел во Пловдив била организирана таканаречена „Македонска дружина“, која имала задача да ја шири училишната мрежа во Македонија.¹⁴⁾ Исто така и Шуменското читалиште „Св. Архангел Михаил“ било задолжено да собира материјал-

5) ЦДИА София, Екзархиски архив, 1880—1881, вх. № 16, Пловдив 12 септ. 1880 г.

6) ЦДИА София, Екзархиски архив, 1880—1881, вх. № 17, Пловдив, 15 септ. 1880 г.

7) ЦДИА София, Протокол на екзархиските писма, 1878—1880, № 208 од 14 мај 1880 г.

8) ЦДИА София, Протокол на екзархиските писма, 1878—1880, № 283 од 3 јуни 1880 г.

9) В. Марица — Пловдив, IV/27 февруари 1881, бр. 264, с. 67.

10) В. Зорница — Цариград, V/1 јули 1880, бр. 27, с. 108.

11) ЦДИА София, Екзархиски архив, 1880—1881, вх. № 3 од 5 јуни 1880 г.

ни средства за бугарските училишта во Македонија во северна Бугарија.¹⁵⁾

Егзархијата била незадоволна поради недоволниот прилив на финансиски средства преку собирање на доброволна помош и сметала дека бугарската влада мошне бавно го регулира статусот на бугарските училишта во Македонија во својот државен буџет. Слични забелешки имала и кон управата во Источна Румелија (Јужна Бугарија). Ова свое незадоволство го искажала и јавно преку печатот. Под наслов „Еден наш голем недостаток“ во в. Марица од 21 јули 1880 година била објавена статија во која се жали на владите на Кнежевството и Источна Румелија дека не презеле сериозни мерки за успешно развивање на „остатиот дел на бугарскиот народ под ропство“. Владата на Кнежевството Бугарија на ваквото обвинување одговорила дека и самото Кнежевство се бори со сопствената сиромаштија и во моментот не е во состојба да даде поголема помош за бугарската просвета во Македонија. На тоа Егзархијата приговорила дека не се сомнева во сиромаштијата, меѓутоа, сиромаштијата не го оправдува беспримерното скаперништво, кога станува збор за зачувување и ширење на бугарското влијание во Македонија.¹⁶⁾

Веќе во текот на 1879 година владите на Кнежевство Бугарија и Источна Румелија, во Софија и Пловдив, започнале да го разгледуваат прашањето за издршка на бугарските училишта во Македонија. За прилив на приходи за таа наменска цел бил наметнат на населението данок, познат од понапред под името „владичнина“, кој се собирал од секое „венчило“ (брачна заедница). Меѓутоа, и ваквото решење се покажало неефикасно поради отпор на даноконаплатувачите. Така на пример, за 1880 година од собраниот данок „владичнина“ софиската влада можела да исплати само една третина од ветената сума. Владата му ветила на егзархот дека останата сума ќе ја исплати до крајот на летото 1880 година, бидејќи ќе преземе поригорозни мерки за да го собере данокот во целост. Слична ситуација била и со владата на Источна Румелија.¹⁷⁾ И навистина, софиската влада го исполнила ветувањето дадено на Егзархијата. Во текот на 1880 година Егзархијата ја примила од Софиската влада и Постоја-

¹²⁾ ЦДИА Софија. Егзархиски архив, 1880—1881, вх. № 332 од 8 август 1880 г.

¹³⁾ ЦДИА Софија. Егзархиски архив, 1880—1881, вх. 164/1879, од 12 април 1880 г.

¹⁴⁾ В. Зорница — Цариград, V/30 септември 1880, бр. 40, с. 159 (Отпечатен е целиот устав на Македонската дружина).

¹⁵⁾ В. Зорница — Цариград, V/24 јуни 1880, бр. 26, с. 104.

¹⁶⁾ В. Марица — Пловдив, III/28 јули 1880, бр. 204, с. 5—5; Види и: ЦДИА Софија. Протокол на екзархиските писма 1878—1880, № 304 од 30 јули 1880 г. Прилог: преписка меѓу егзархот и бугарската влада.

¹⁷⁾ В. Марица — Пловдив, III/26 септември 1880, бр. 221, с. 2.

ниот комитет во Пловдив сумата од 80.000 златни лева, наменети за помагање на бугарските учители во Македонија.¹⁸⁾

Пристигнатите финансиски средства Егзархијата ги употребила веднаш за отворање на бугарски училишта во Солун, Лерин, Тетово, Скопје, Струмица и Серес.¹⁹⁾ Меѓутоа, сите финансиски средства наскоро биле потрошени. Егзархијата повторно се обратила до софиската влада за нови средства, скренувајќи ѝ на владата внимание дека грчките силоси за ширење на мрежата грчки училишта во Македонија располагаат со десеткратно поголеми финансиски средства. Софиската влада и овојпат не се оглушила на барањето и дала ветување дека ќе испрати дополнително нови финансиски средства, зголемувајќи ја „владичнината“ на населението за уште 20 отсто.²⁰⁾

Сè до есента 1882 година софиската влада, поради внатрешните проблеми околу консолидацијата на Кнежевството, бугарската пропаганда во Македонија ја препуштила исклучиво на Егзархијата, поточно на нејзиниот поглавар, егзархот Јосиф. Меѓутоа, во учебната 1882/1883 година софиската влада веќе имала можност самата да се зафати посериозно со ширењето на пропагандната активност во Македонија. Таа веќе не се задоволувала со второстепената улога финансиер, туку изјавила дека ја презема раководната улога во реализацијата на национален план во Македонија. Во таков случај, Егзархијата станувала само спроведувач на бугарската државна програма. Софиската влада изготвила и посебен план за акција во Македонија. Министерот за надворешните работи и на верата го претставил планот на новоизбраниот бугарски кнез Александар Батемберг. Според тој план, бугарската национална пропаганда во Македонија треба упорно да работи на развивање бугарска свест кај Македонците. „Во Македонија треба да се создадат услови, секој Македонец да се проникне со мислата дека во Софија се грижат за неговата судбина, за неговата сегашност и иднина. Мало и големо да знае дека е од бугарска крв и да се гордее со тоа“. Таа цел можела да се оствари преку отворање на бугарски училишта во најшироки размери, да се создаде широк пропаганден апарат, составен од интелигенција и учителство, пропиени со бугарски дух. На крајот од планот стоело, дека „во исполнувањето на програмата кнежевската влада треба да врви рака за рака со Егзархијата, но врховното водење ќе ѝ припадне на владата на Вашето Височество; таа ја води нашата народна политика и, следствено нејзиниот глас е решавачки во сите основни прашања“.²¹⁾

18) ЦДИА Софија. Протокол на екзархиските писма, 1878—1880, № 320 од 2 август 1880 г.

19) ЦДИА Софија. Протокол на екзархиските писма, 1878—1880, № 324 од 4 август 1880 г.

20) Цит. архив, фонд и писмо.

21) Славко Димевски: Просветната политика на Егзархијата и училишните бунтови во Македонија. Скопје 1960, с. 11.

Реализирајќи го планот за ширењето на бугарштината во Македонија, бугарското Министерство за надворешни работи го назначило Јосиф Ковачев за деловодител на Училишното попечителство при Егзархијата, со задача директно да раководи со пропагандата во Македонија и да поднесува ометка за бугарската влада. Притоа не се водело сметка за мислењето на бугарскиот егзарх, кој навреден од мешањето на софиската влада во негова компетенција, одбил да го прими Ковачев. Категорично изјавил дека училишното дело во Македонија е негов ресор и управа.²²⁾

Министерството на надворешни работи и верата во Софија не обрнало внимание на отпорот од егзархот Јосиф. Не само што испратило свој чиновник во Егзархијата да раководи со бугарската национална пропаганда во Македонија туку од Егзархијата побарало да му испраќа редовни завршни сметки за расходуваниите финансиски средства, известувајќи го егзархот дека Егзархијата претставува установа на софиската влада.²³⁾

Егзархот Јосиф го оценил овој чекор на Министерството за надворешни работи и верата во Софија за лекомислен потег. Тој ја предупредил бугарската влада дека евентуалното потчинување на Егзархијата од страна на владата бездруго ќе ја предизвика Високата порта да ја отстрани Егзархијата од Цариград и Турција, со што би се затворила вратата на бугарската национална пропаганда во Македонија и сето постигнато во поглед на бугарското просветно дело би пропаднало.²⁴⁾

Софиската влада го разгледала одговорот на егзархот Јосиф и сфатила дека навистина постои реална опасност за бугарската национална пропаганда во Македонија. Поради тоа предложила едно компромисно решение, кое егзархот Јосиф го прифатил, имено: софиската влада и пловдивскиот Постојанен комитет да вршат контрола на расходуваниите финансиски средства за бугарската национална пропаганда во Македонија и Тракија преку Училишното попечителство, кое ќе биде составено од четири члена и контролна комисија од шест члена, под претседателство на Егзархот. Егзархот бил должен на крајот од секоја учебна година да испраќа опширен извештај во Софија и Пловдив за постигнатиот успех на бугарската национална пропаганда во Македонија и Тракија и претставува завршна сметка за расходуваниите финансиски средства.²⁵⁾ Веднаш по постигнувањето на компромисот, Народното собрание на Кнежевство Бугарија одобрило буџетски средства за бугарска национална пропаганда

²²⁾ ЦДИА Софија, Изходяща екзархийска кореспонденција 1884, № 159, од 10 февруари 1884. Екзархот Јосиф до митрополитот Симеон, егзархиски делегат во Софија.

²³⁾ Цит. архив, фонд и писмо.

²⁴⁾ ЦДИА Софија, цит. архив, № 214 од 3 март 1884 г. Егзархот до Министерството за надв. работи во Софија.

²⁵⁾ Цит. архив и фонд, № 213 од 3 март 1884 г.

во Македонија во висина од 500.000 лева, наменети исклучиво за училиштата.²⁶⁾ Било разрешено и прашањето за деловодител при Егзархијата. Егзархот го посочувал лицето за деловодител на Училишното попечителство, а софиската влада го испраќала истото од Бугарија. На 1 јануари 1884 година за деловодител бил избран по обострана согласност Ст. Станимиров.²⁷⁾

Расчистувањето на спорот меѓу Егзархијата и софиската влада овозможило во следните години бугарската национална пропаганда да развие широка дејност во областа на школството. Во учебната 1882/1883 година во Солунскиот санџак бугарската национална пропаганда располагаала со 45 класови училишта со 86 одделенија, 76 учители, 2.698 ученици; 7 класови женски училишта, со 17 одделенија, 8 учителки и 290 ученички. Во Серскиот санџак имала 82 машки класови училишта, 209 основни одделенија, 92 учители, 5.295 ученици; 9 женски училишта со 25 основни одделенија, 11 учителки и 422 ученички. Во Битоолскиот санџак имало 59 класови машки училишта со 120 основни одделенија, 97 учители со 6.162 ученици; 7 женски класови училишта со 20 основни одделенија, 13 учителки и 959 ученички. Во Скопскиот санџак имало: 18 машки класови училишта со 29 основни одделенија, 23 учители, 888 ученици; две женски класови училишта, 5 основни одделенија, 3 учителки и 101 ученичка.²⁸⁾

За учебната 1883/1884 година софиската влада ѝ отпуштила на Егзархијата сума од 517.948 франци, наменета за учебното дело во Македонија. Истата година и Источна Румелија од својот буџет издвоила 69.000 франци, наменети за издршка на учителскиот персонал во пимназијата, за четирикласното женско училиште и за интернатот на женското училиште во Солун. Со пристигнатите средства Егзархијата издржувала 183 учители и учителки, 610 стипендијанти, плаќала наемнина за 17 училишни згради и купила згради за училишта во Серес, Битола и Костур, додека училишната зграда во Солун била довршена.²⁹⁾

Во истата учебна година во Македонија бројот на бугарските училишта пораснал. Во Солунскиот санџак имало 53 училишта со 106 учители, 15 учителки и 3.860 ученици, од кои 3.369 машки и 491 женски пол. Во Битоолскиот санџак: 77 училишта, со 101 учители, 22 учителки и 5.246 ученици, од кои 4.477 машки и 769 женски пол. Во Дебарска каза: 3 училишта, со 3 учители и 324 ученици. Во Скопскиот санџак: 44 училишта, со 57 учители, 5 учителки и 3.475 ученици, од кои 3.116 машки и 359 женски

²⁶⁾ Цит. архив и фонд, № 1876 од 10 април 1884 г. Министерството за надв. работи Софија до Егзархот Јосиф во Цариград.

²⁷⁾ Пловдивски Максим: Автобиографија и спомени, с. 136 (Ракопис во Синодалната библиотека во Софија).

²⁸⁾ Офејков (Атанас Шопов): Македонија во времето на хиљадогодишнината на св. Методиј. Пловдив 1885, с. 54—55.

²⁹⁾ ЦДАИ Софија. Протокол на екзархиските писма 1883—1884, № 510 и 585 од 11 јули и 12 август 1883 г.

пол. Во Серскиот санџак имало 49 училишта со 64 учители, 2 учителки и 3.959 ученици, од кои 3.937 машки и 32 женски пол.³⁰⁾

Покрај училиштата Бугарската национална пропаганда преку Егзархијата издржувала и интернати: два во Солун (машки и женски), по еден во Скопје и Серес и еден при Духовното училиште во Одрин.³¹⁾

За учебната 1884/1885 година Бугарската национална пропаганда знатно ја проширила училишната мрежа во Македонија. Кнежевство Бугарија и Источна Румелија ѝ ставиле на располагање на Егзархијата 19.612 златни турски лири, рамно на 450.076 франци.³²⁾ Со тие средства во Солун Егзархијата издржувала шестокласна гимназија, во која се подготвувале идните бугарски учители за Македонија; две четирикласни училишта, едното во Скопје, а другото во Битола, со иста задача како и солунската гимназија; четири двокласни училишта во градовите Воден, Кукучи, Серес и Лерин; еднокласно училиште во Костур; четирикласна женска гимназија во Солун и двокласно женско училиште во Битола, како и други машки и женски основни училишта по другите градови и села во Македонија. Бројот на гимназиските учители изнесувал 38 учители и 8 учителки; во класните паралелки бројот на учителите достигнал 38, а на учителките 15.

Таа учебна година Училишното попечителство при Егзархијата располагало со вкупна сума од 482.898 златни лева.³³⁾

За следната 1885/1886 учебна година владите на Кнежевство Бугарија и Источна Румелија во редовниот годишен буџет ги зголемиле ставките за бугарската национална пропаганда во Македонија, така што Училишното попечителство при Егзархијата располагало со 21.346 златни турски лири. Ова зголемување настанало поради засилувањето на трчката и српската национална пропаганда во Македонија. Било потребно итно отворање на бугарски училишта во пограничните краишта кон Грција и Србија, каде што опасноста за бугарската национална пропаганда била поголема.³⁴⁾

Освен отворањето на бугарски училишта и ширењето на училишната мрежа во Македонија, Бугарската национална пропаганда преку Егзархијата ја усмерила својата дејност и на поширока општествена основа, на прашањето на просветата воопшто. Со желба да ги опфати: вонучилишната младина и возрасните, таа посветила посебно внимание кон отворање на бугарски читалишта. Во 1880 година во Битола било основано просветно

³⁰⁾ Овейков, цит. дел, с. 56.

³¹⁾ Цит. дело, с. 58.

³²⁾ ЦДИА Софија. Егзархиски исходјачи писма, 1884. Писмо № 403 од 2 јуни 1884.

³³⁾ ЦДИА Софија. Исходјача егзархиска кореспонденција, 1884, № 561 од 2 јуни 1884. По истото прашање види и: № 401 од 21 мај 1884 г.

³⁴⁾ Цит. архив и фонд (1885—1886), № 599 од 20 август 1885 г.

друштво „Братство“.³⁵⁾ Една година подоцна било отворено и читалиште „Просветение“. Ова читалиште требало да биде основа за една бугарска библиотека, централна за цела Македонија. Во управата на читалиштето влегле, главно, бугарските учители: претседател Т. К. Танев, поппретседател Д. Р. Бончев, секретар Г. Балажов, касиер А. Ризов и книжничар Ст. Балакчиев.³⁶⁾ Читалиштето организирило неделни и други јавни собири, на кои биле читани раскази, држани предавања од областа на бугарската историја и јазик, читани бугарски весници и др. Читалиштето имало намера да отвори повеќе неделни и вечерни училишта, „во кои Бугарите од Македонија ќе се здобијат со силна бугарска свест и родољубие“.³⁷⁾

Во Скопје уште пред Руско-турската војна било основано училишно друштво „Развитие“, кое по војната, во март 1880 година било обновено. Уставот на ова просветно друштво предвидува набавка на бугарски учебници за бедните ученици, откривање на неделни училишта за женската младина и снабдување на училиштата со училишни помагала. Друштвото отворило и читалиште, откако добило подарок книги од Бугарија.³⁸⁾

Најсуштествено прашање за успехот на бугарската национална пропаганда било снабдувањето на училиштата и на учениците со учебници и учебни помагала. Пред Руско-турската војна пловдивскиот книжар Христо Г. Данов отворил филијала од својата книжарница во Прилеп. И по војната Егзархијата добивала учебници од Пловдив од книжарницата на Хр. Г. Данов и Н. Манчев за училиштата во Македонија. Меѓутоа, турската власт во 1881 година поставила ограничување за националните пропаганди и нивните училишта во Турција. Било дозволено да се отвораат училишта, но при следниве услови: 1. учителот да е турски поданик; 2. да е лојален кон турската власт и верен поданик на султанот; 3. да има гаранција од најмалку двајца првенци на градот, кои турската власт ги смета за верни поданици; 4. да положи испит пред турската Комисија за просветата, со седиште во Солун; 5. да не предава по учебници, кои не се одобрени од државата.³⁹⁾ Најтежок проблем на Егзархијата бил тој, како да се пренесат од Бугарија учебници, кои по својата содржина имаат големобугарски аспирации на Македонија. Отворање на печатница во Македонија не доаѓало предвид, бидејќи турската цензура би била далеку поефикасна. Затоа било решено, бугарскиот книжар Атанас Стојчев најнапред да пренесе учебници од Бугарија во Цариград, а оттаму полесно да се пре-

³⁵⁾ Зорница — Цариград, V/17 јуни 1880, бр. 25, с. 99.

³⁶⁾ В. Марица — Пловдив, IV/21 април 1881, бр. 278, с. 4.

³⁷⁾ В. Марица — Пловдив, IV/16 октомври 1881, бр. 329, с. 4; Види и: В. Зорница — Цариград, IV/28 јули 1881, бр. 30, с. 118 (Уставот на Читалиштето е сочинет на 25 март 1881 г.).

³⁸⁾ В. Зорница — Цариград, VI/13 јануари 1881, бр. 3, с. 35.

³⁹⁾ ЦДИА Софија. Протокол на екзархиските писма (1882) № 170 од 22 март 1882 г.

фрлуваат во Македонија.⁴⁰⁾ Согласност била постигната и со пловдивскиот книжар Д. В. Манчов да отвори филијала на својата книжарница во Цариград, па оттаму преку Солун да се распространуваат бугарските учебници во Македонија.⁴¹⁾ Наскоро биле отворени бугарски книжарници во Битола и Солун, кои освен учебници продавале и бугарски дневен и периодичен печат.⁴²⁾

На таков начин, без оглед на тоа што турската власт не допуштала бугарско-егзархиски владици во Македонија, Бугарската национална пропаганда преку Егзархијата успеала да ги зајакне своите позиции и да создаде солидна основа за натамошна систематска активност околу денационализацијата на македонскиот народ. Што таа своја цел не успеала да ја оствари до крај, макар што создала бројна интелигенција во Македонија, се должелo повеќе на спонтаниот отпор на македонскиот народ, кој, и покрај упорното всадување на бугарскиот национален дух преку училиштата, ја бранел својата самобитност од сите бугарски посепнувања.

⁴⁰⁾ ЦДИА София. Протокол на екзархиските писма (1882), № 605 од 29 октомври 1882 г.

Егзархијата му предложила на П. Шумков и А. Стојчев да отворат заедничка книжарница. А. Стојчев бил готов да отвори книжарница во Солун и за таа цел се поврзал со книжарницата на Данов и Манолев во Пловдив. Меѓутоа, тие му поставиле тешки услови. По тој повод против Данов и Манолев Егзархијата се поплакала пред Постојаниот комитет во Пловдив. (Види: № 207 од 21 април 1882 г.)

⁴¹⁾ ЦДИА София. Протокол на екзархиските писма (1883), № 92 од 3 февруари 1883 г.

⁴²⁾ ЦДИА София, фонд 246, оп. 1, арх. ед. 15, лл. 132—133. Писмо од Н. Спиространов до Претседателот на Постојаниот комитет во Пловдив. Види и: Зорница — Цариград, VI/28 јули 1881, бр. 30, с. 120 и 18 август 1881, бр. 33, с. 132.